

володінь. Це не тільки осаджена слобода на лівому березі річки Улица (нижче від того місця де в р. Улица впадає в р. Верзба) – «Слободка Кочубеева» (в центрі якої трикупольний храм), а й технічні споруди – на лівому березі річки Улица «Гребля Кочубея», будинки господарів (два «Дворца Кочубея» на р. Улица та на р. Знобовка). При цьому зображення будинку відображає архітектурні смаки старшинської еліти XVIII ст., а контури храму дозволяють відмітити характерну для того часу дерев'яну архітектуру.

Великий інтерес викликає позначення «Хата Меншикова» в тому місті, де р. Чернь впадає в р. Улица – три будівлі, з яких виділяється одна центральна. Відомо, що «Когда войска Карла XII и Мазепы в 1709 г. были разгромлены под Полтавой, то Почеп и Погар с округой были переданы гетманом Скоропадским всесильному приближенному Петра II Александру Даниловичу Меншикову. Своевольно он присоединил к этим владениям еще сотни: Мглинскую, Бакланскую и Стародубскую» [2, 10]. «Зная политическую силу Меншикова и желая угодить ему, чтобы расположить его в свою пользу, Скоропадский подарил ему местечко Почеп с волостью. Этот подарок всесильный Меншиков на свою власть скоро увеличил вдесятеро» [3, 225]. Територіально «Хата Меншикова» розташована якраз на межі Почепської та Ямпільської волостей.

Унікальний оригінальний документ дає нам можливість в подальшому ретельно проаналізувати економічний розвиток території, побачити плани господаря з організації виробництва, спрямованість його інтересів – із землі, порослій лісом, та неродючого піску перетворити на золоту жилу – отримати вироби зі скла, попит на які не зникав до появи склоробних заводів.

Безперечний інтерес викликає аналіз сучасного стану цієї місцевості, що планується здійснити в поточному році.

Посилання

1. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К, 1910. – Т. 2. – 746 с.
2. Цапенко М. Земля Брянская. – М.: «Искусство», 1972. – 136 с.
3. Протченко З.Е. Земля Мглинская – родной край. – Брянск, 1993. – 207 с.

Реброва Н.Б. План владений Кочубея

В статье исследуется план владений Кочубея на Сумщине, который хранится в Российском государственном архиве древних актов.

Ключевые слова: полковник Кочубей, Знобовка, Улица, хата Меншикова.

Rebrova N.B. The plan of the estates of Kochubey

The article deals with the plan of the estates of Kochubey from the Russian national archives of ancient acts.

Key words: colonel Kochubey, Znobovka, Ulytsa, Menshykov house.

29.03.2013 р.

УДК 355/359 (477) «1700/1800»

Н.В. Ланатійова

МІСЦЕВІ ОРГАНИ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ ТА КОМПЛЕКТУВАННЯ КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА В УКРАЇНІ У XVIII СТ.

В статті проаналізовано принципи комплектування козацького війська в Україні у XVIII столітті та розглянуті питання внутрішньої організації війська, системи забезпечення та командування.

Ключові слова: комплектування, козацьке військо, слобідські полки, козаки, принцип комплектування, військова служба, мобілізація козацького війська.

Комплектування збройних сил – це прийнята в державі система забезпечення потреби збройних сил в особовому складі, озброєнні та матеріальних засобах. Це важлива складова частина військового будівництва [1, 348].

Вивчення основ військового устрою українського козацтва та його комплектування бере початок ще з середини XIX ст. Одним з перших це намагався здійснити у своїй праці «История Малой России» Д.М. Бантиш-Каменський [2], хоча він і не розглядав ще козацьке військо як зорганізовану структуру. Значний внесок у вивчення історії українського козацтва зробили В.Б. Антонович, М.С. Грушевський та А.О. Скальковський [3; 4; 5]. Їхні праці залишаються найбільш ґрунтовними і фактологічно найбільш наповненими щодо походження козацтва, формування та комплектування Запорозького війська та його бойового минулого.

Величезний матеріал представлений у працях Д.І. Яворницького [6; 7], який ввів у науковий обіг значний масив архівного матеріалу. Звичайно, дослідник не оминув увагою питання формування, структури, комплектування козацького війська. Важливий матеріал, який має відношення до місцевих органів військового управління та комплектування козацького війська, міститься в роботах Д.І. Багалея [8; 9], В.Н. Автократова [10], В.А. Дядиченко [11], О.М. Апанович [12; 13] та ін.

Дослідженням українського козацького війська займався В.І. Сергійчук [14]. У своїй докторській дисертації він детально описав організацію козацького війська, його озброєння, спорядження та оснащення. Проте в ній майже відсутнє узагальнення питань щодо комплектування козаками їх війська.

Не залишають без уваги ці питання і сучасні історики В.Г. Бережинський, М.Г. Івануц [15; 16; 17] та ін. Підрозділ «Принципи організації та комплектування слобідських полків» викладено в кандидатській дисертації Д.В. Журавльова про військову справу в слобідських козацьких полках [18]. Питанням структуризації українського козацького війська присвячена стаття О.В. Фірсова [19]. У той же час сьогодні відсутнє монографічне дослідження теми комплектування війська українських козаків, а наявний

матеріал дуже різномірний і неоднозначний. Питаннями ж місцевих органів військового управління, без яких неможливо в принципі здійснювати комплектування збройних сил, за винятком В.Г. Березинського, ймовірно поки що взагалі ніхто не займався. Саме тому доцільно висвітлити означену проблему в окремій статті, що і є завданням цієї публікації.

Наш народ створював збройні сили ще тоді, коли існували лише елементи його державності. В 1706 р. спеціальний царський указ остаточно закріпив систему військового керівництва на Україні. Згідно з цим указом було сформовано Українську дивізію, куди ввійшли всі козацькі полки Лівобережної та Слобідської України. Командування Українською дивізією покладалося на генералів царської армії [12, 56]. Такзвані «Решетилівські статті» 1709 р. остаточно включали українське козацьке військо до складу російських збройних сил, зробивши його частиною царської армії, хоча протягом усієї першої половини XVIII ст. воно продовжувало ще зберігати багато самобутності у комплектуванні, внутрішній організації, системі забезпечення та командування. Після ліквідації гетьманства у 1764 р., незважаючи на те, що адміністративно-територіальний поділ на полки і сотні з полковими та сотенними урядами залишився, збройні сили України фактично було остаточно скасовано. Лівобережне козацтво продовжувало існувати деякий час як стан, але вже не являло собою окремої автономної військової одиниці і тільки поповнювало легкокінні та карабінерні російські полки.

За наказом П. Румянцева ліквідувався принцип комплектування козацького війська від козацьких дворів. Встановлювався порядок особистої військової повинності, який назавжди прикріплював даного козака до військової служби. П. Румянцев взагалі намагався довести, що і раніше в основі козацької служби лежав особистий принцип комплектування – «одни только персоны, а не целые дома служили» [20]. Введення нового принципу комплектування козацького війська президент Малоросійської колегії пояснював бажанням перешкодити поширенню в ньому наймитства [12, 11-12].

Незабаром з лівобережних і колишніх запорізьких козаків почали створювати козацькі полки як військові одиниці російської армії, в яких козацька специфіка зберігалася тільки в назвах. Таким чином було сформовано три регулярних козацьких полки: «Булави великого гетьмана», Херсонський і Олександрійський. Згодом було створено Бузьке козацьке військо, а 1778 р. – ще два регулярних козацьких полки: «конвойний» та «малоросійський». Всі полки об'єднувалися у «Корпус передової стражи екатеринославских регулярных полков».

З 1781 р. на Лівобережній Україні було запроваджено поділ на три намісництва, як і по всій Російській імперії. Остаточно було скасовано полково-сотенний адміністративно-територіальний устрій козаків, яких обернули на державних селян.

Частина колишніх козаків входила до заснованого у 1788 р. Катеринославського козацького війська, однак і воно в 1796 р. було ліквідоване. Бузьке козацьке військо деякий час ще продовжувало існувати під назвою Вознесенського.

На Слобідській Україні характер органів центральної влади був дещо іншим, ніж на Лівобережній, і це знайшло свій відбиток і в системі військового керівництва. До XVIII ст. слобідські полки, знаходячись під верховним управлінням царя, в певних межах підлягали воєводам, що знаходились в слобідських полкових містах. З 1700 р. слобідські полковники були передані у підлеглість бригадиру, який підпорядковувався царському генералу – командиру Української дивізії [21, 124, 131].

З 1726 р. Слобідська Україна знаходилася у віданні Військової колегії, але в військовому відношенні продовжувала підлягати безпосередньо командиру Української дивізії. В 1732-1737 рр. царський уряд створив керівний орган – Канцелярію комісії заснування слобідських полків на чолі з князем О.І. Шаховським. Заступником його, а в дійсності фактичним військовим правителем Слобідської України, був майор І. Шипов [12, 14]. До складу канцелярії входили також два гвардійських штаб-офіцери. Розміщувалася вона у Сумах. У 1743 р. канцелярію було ліквідовано, а слобідські полки знову переведено у відання Військової колегії.

1764 р. з козацькою службою на Слобідській Україні було покінчено зовсім. Слобідські полки були «реорганізовані» в регулярні – гусарський та уланський.

В кінці XVII ст. українські збройні сили склалися з чотирьох структурних частин: лівобережного козацького війська (городові козаки) або, за термінологією офіційних царських документів, «малоросійських полков», слобідських полків, Запорізького війська та найманих – «охотницьких» – полків, так званих компанійців (кіннота) і сердюків (піхота), котрі були складовою частиною лівобережного козацького війська.

Лівобережні і слобідські полки будувалися майже на ідентичних засадах комплектування. Українське козацьке військо було становим військом. Доступ до нього мали лише козаки. Вони мали серйозні права та привілеї. Володіючи спадковими землями, вони звільнялися від загальних податків та повинностей, одержували право займатися промислами та торгівлею, користувалися привілеєм пропінації (вільна торгівля спиртним) і підлягали особливій козацькій юрисдикції.

В той же час козацтво повинне було відбувати основну свою повинність – військову службу – на власному утриманні. Мирного часу козаки мали нести варту на прикордонних форпостах, укріплених лініях, брати участь у їх спорудженні. На випадок війни всі боекватні козаки, зараховані в реєстр, всі,

хто «хоч тільки козачим ім'ям називався», зобов'язані були з'явитися до війська [12, 14].

Однак старшина і заможне козацтво, використовуючи владу, засоби економічного примусу та впливу війську, з усіх сил намагалися уникнути виконання військової служби і перекласти її на плечі менш заможної частини козацтва, котрій перепадало служити і за себе, і за інших, за чергою і без черги. Значного поширення у козацькому війську набуває наймитівання. Воно розвивалося під впливом росту соціальної диференціації. Відкуповуючись від військової служби, частина заможного козацтва, особливо та, що займалася купецьким промислом, вносила елементи буржуазних стосунків у комплектування війська. Старшина і багаті козаки знаходили джерела вербування наймитів для несення військової служби замість себе не лише серед убогого козацтва, але й міщанства і навіть посполитих селян.

Царський уряд сприяв цьому процесові. Наприклад, 1729-1731 рр. в Ізюмському, Ахтирському та Харківському полках Слобідської України було сформовано регулярні роти по 100 чол. кожна. У 1736 р. регулярна рота Харківського полку була навіть збільшена вдвічі. Регулярні слобідські роти очолювалися полковими ротмістрами. Згодом з них було створено Слобідський драгунський полк. Під час російсько-турецької війни 1735-1739 рр. Слобідський регулярний полк складався з десяти регулярних рот загальною кількістю 1100 солдатів [22, 85-86]. Значний відсоток їх становили слобідські селяни.

Лівобережне козацьке військо комплектувалося з числа так званих городових козаків. Ця назва виникла ще за минулих віків, щоб відрізнити козаків, які мешкали на «волості», тобто по містах і селах України, від «низових», запорізьких козаків. Облік кількісного складу городових козаків провадився у полках та сотнях, де створювалися так звані компути, тобто списки-реєстри. Ці компути не були чимось закостенілим, раз і назавжди даним. Основу їх становили так звані «старі козаки», тобто родове козацтво, однак до реєстрів записувалися й представники інших станів, особливо на час воєнних дій [23, 548]. Створена 1722 р. Малоросійська колегія і розпочала свою діяльність з ревізії всього складу козацтва [12, 15-16].

По закінченні російсько-турецької війни 1735-1739 рр. Царський уряд повернувся до питання розширення рамок українського козацтва за рахунок покріпачених козаків. 1746 р. у зв'язку з підготовкою можливої війни проти Туреччини та Кримського ханства Сенат видав указ, який зобов'язував усіх поміщиків і старшин, що мали козаків за своїх підданих, негайно сповістити про останніх, щоб вписати їх до реєстру для виконання служби [24, 149].

«Новоуписні» козаки у похід звичайно не відправлялися, оскільки ще не мали достатнього військового досвіду. Проте від них вимагалось, як і від козаків, що давно виконували військові

зобов'язки, але з тих або інших причин не брали участі у поході, бути в повній бойовій готовності на випадок ворожого нападу.

Однак пізніше Генеральна військова канцелярія вирішила використовувати «новоуписних» козаків для форпостної служби. Їх посиляли на зміну тим козакам, які вже знаходились на форпостах. Полкові канцелярії наказали сотенним урядам перевірити військову підготовку «новоуписних» і відправити їх з тримісячним провіантом до кордонів для прикриття форпостів. Начальником над ними приписувалося призначити кого-небудь із значкових, які затрималися в сотні [12, 21].

Все козацтво, як і старшини, мобілізувалося за територіальною ознакою. Територіальний принцип комплектування козацького війська зберігався протягом всього часу його існування. Кожна адміністративно-територіальна одиниця – сотня і полк – під час мобілізації була основою і джерелом комплектування військових одиниць, насамперед – полків та сотень. Організація комплектування та мобілізації, як звичайно, починалася з вказівки Генеральної військової канцелярії, що на підставі указу вищого російського командування видавала ордер про підготовку і збір козаків до походу. Під час походу добавлялася ще одна інстанція – Генеральна похідна військова канцелярія.

Цей ордер мандрував по інстанціях до полкових канцелярій, а звідти – до сотенних, які в свою чергу перепроводжували його курінним отаманам. Курінь за своєю малочисельністю ніколи не виступав як тактична одиниця, але завжди виконував адміністративно-господарчо-організаційну функцію. Так, навіть наприкінці війни зведення про участь козаків у війні писалися по куренях. Але, незважаючи на те, що практично мобілізація війська починалася в куренях, основною первинною ланкою її вважалася сотня.

Численні ордери полкових канцелярій, які направлялися до сотенних правлінь з щоразу повторюваними погрозами покарання штрафами, ба навіть смертною карою у разі невиконання указів, вельми переконливо свідчать, з яким тертям та перешкодами і наскільки повільно відбувалося комплектування загонів виборних козаків у сотнях [12, 41].

Надзвичайно повільні темпи мобілізації визначалися насамперед принципами комплектування та забезпечення військ. Робота по мобілізації до діючої армії щороку провадилася заново. Верхівка козацтва завдяки своїй економічній могутності ухилялася від участі у поході. Внаслідок зубожіння і розорення певної частини козацького війська козаки неспроможні були досить швидко, в повному складі і з необхідним забезпеченням підготуватися до походу. Наприкінці ж російсько-турецької війни 1735-1739 рр. лівобережні і особливо слобідські полки дійшли до «крайнього розорення», як писалося в офіційних документах того часу. 1739 року, дарма, що мобілізація тяглася три місяці (березень – травень),

слобідські полки змогли виставити лише половину складу, який вимагався [25, 86-87].

Включення козацького війська безпосередньо до російських збройних сил і підпорядкування його командирам Української дивізії ще більше ускладнили процес мобілізації козаків, збір полків та відправлення їх у похід. Виступ козацьких військ ускладнювався передусім великою кількістю інстанцій, по яких передавалися накази. Як правило, напровесні, коли уряд Анни Іоанівни ухвалював план кампанії, з'являвся «высочайший указ» про готування до походу. За тодішніх умов зв'язку на передання указу по інстанціях потрібно було витратити значний час. Такі обставини і спричиняли до того, що Генеральна військова канцелярія, як правило, завжди писала свої накази вдруге, а в полки – навіть втретє і більше. У зв'язку з цим підготовка до походу провадилася завчасно. Ще взимку, задовго до очікуваної дати виступу в похід, який завжди призначався на пізню весну, коли навіть ця дата була ще невідома, козаки у вказаній кількості із усім необхідним мали бути готовими за сигналом відправитися до армії. Їм було заборонено відлучатися з дому і далеко їздити своїми кінями, а також використовувати їх на тяжких роботах. Найбільше це стосувалося козаків, які призначалися для відбування сторожової служби взимку. Така система, зрозуміло, несприятливо відбивалася на козацькому господарстві, сковуючи ініціативу і порушуючи сезонний ритм сільськогосподарських робіт.

Вже за місяць до відкриття кампанії неслася нова хвиля ордерів, в яких вимагалася, щоб кожний козак підготував себе до походу так, щоб міг, одержавши наказ про марш, негайно, за 24 години, покинути домівку. Та мобілізація козацьких полків затягувалася настільки, що верховне командування не раз переносило термін прибуття козаків на місце зосередження і навіть відтягувало дату відкриття кампанії, час виступу всієї армії.

Мобілізаційна робота покладалася на полковників та сотників. Під час російсько-турецької війни 1735-1739 рр. кожної кампанії 20-тисячний наряд козаків на Лівобережній Україні і 5-тисячний – на Слобідській розподілялися по полках. Від кожного полку вимагалася, щоб запланована кількість виборних козаків, «до служби придатних», була укомплектована «в ружю, пороху, пулях, свинцю», провіантом і двома кінями «надійними». Так, 26 квітня 1739 р. за «експозицією» головнокомандуючого Мініха Стародубський полк мав виступити у повному складі: сам полковник з усією полковою старшиною і сотниками, і значковими товаришами, і рядовими двокінними козаками, і старшинськими дітьми, і тими, що називаються бунчуковими товаришами, але військової служби з військовими не несуть, артилерією «о трьох пушках» із приладам та обслугою.

Мобілізація полку була справді тотальною. Не залишали козаків навіть для зв'язку. Коли наприкінці

січня 1739 р. необхідно було надіслати до обозного Ханенка, що очолював Стародубську полкову команду, іменні списки козаків, виділених для його команди, то «нарочними» наказали призначити міщан.

Генеральна військова канцелярія, як і російське командування, вимагала, щоб відомості та рапорти про відправку козаків полку, підписані полковниками і полковою старшиною, містили інформацію не лише про те, скільки козаків відправлено (поіменно), але й про те, скільки належало відправити за генеральним розписом. Якщо цифра відправлених не відповідала генеральному розпису, треба було вказати, хто у цьому винен.

Полкова старшина розбивала наряд по сотнях, в свою чергу домагаючись від сотенної старшини, щоб вона підготувала до походу заплановане на сотню число козаків, відрпортувавши про це полковій канцелярії. Сотники мали перевірити спорядження козаків негайно по отриманню указу, а потім ще кілька разів, тримаючи до самого походу козаків під контролем, аби вони не знизили рівня своєї матеріальної готовності.

Сотники під час комплектування повинні були подавати до полкової канцелярії відомості, які б відображали стан підготовки козаків сотні до походу. Відомості мали бути іменними і докладними. Очоливши своїх козаків, сотенна старшина зобов'язана була привезти відомість про стан сотні на пункт збору полку і пояснити причини неполадок, якщо такі були.

Місцем збору сотенної команди, як правило, було головне місто чи містечко сотні, а полку – полкове місто. Пункти зосередження всіх лівобережних і слобідських полків визначав головнокомандуючий Б.Х. Мініх. 1737 р. згідно з поділом головної російської армії на три корпуси було визначено три пункти зосередження – Переволочна (командуючий Б.Х. Мініх), Келеберда (командуючий П. Румянцев) та Кременчук (командуючий Гессенгамбурзький). 1738 р. мініхівська армія зосередилася на Омельникові, а армія Лассі – поблизу Ізюма. 1739 р. місцем генерального огляду і пунктом зосередження було оголошено с. Машів [12, 41-43].

Для зорганізування мобілізації та контролю над її здійсненням полкова адміністрація відряджала до сотень своїх представників [29, арк. 8]. Російське командування з свого боку надсилало до козацьких полків офіцерів для сприяння та прискорення мобілізації. Маркович у своєму щоденникові пише про це 7 жовтня 1736 р.: «Для скорейшого выгону козаков офицеры определены» [26, 93]. 1736-1737 рр. Борятинський, а 1739 р. Румянцев, займаючись мобілізацією українського лівобережного війська, за вказівкою із Петербурга розіслали до полків спеціальних «нарочних» російських офіцерів, які крім здійснення інспектування та контролю мали взяти безпосередню участь в мобілізації («для принуждения к походу обще с полковниками»). До кожного полку було надіслано штаб-офіцера, а на допомогу йому – обер-офіцера. Цим «нарочним» надавалися широкі

повноваження, і від полкової та сотенної старшини вимагалось, щоб вони всіляко сприяли їм. Перед відправкою полків на «рандеу» ці офіцери повинні були оглянути війська і перевірити їх бойову готовність [12, 43]. Однак і цей захід не забезпечував нормального проведення мобілізації [21, 139].

Покарання на випадок зволікання мобілізації або уникання її завбачалися досить суворі. Грошовий штраф з полкової старшини за неповну мобілізацію утримувався в розмірі двох карбованців, їй погрожували конфіскацією «рухомого й нерухомого майна», а полковникам – розжалуванням і навіть «лишением живота», тобто смертною карою [26, 93]. Козаків, що ухилялися від мобілізації, передбачалося брати під варту і силою доставляти до пункту зосередження групи лівобережних полків. Якщо ж хтось із козаків переховувався, наказувалося піддавати репресії його близьких: «жоних и домашних держать под караулом».

Але ні кари козакам, ні погрози П. Румянцева та інших царських командирів на адресу полковників не могли врятувати становища. Мобілізувати бажану кількість людей було неможливо. Прив'язаність козака до свого господарства, великі відстані від сотень до місць зосередження військ – все це спричинилося до того, що мобілізація провадилася з черепашачою швидкістю. Важливою причиною незадовільної мобілізації був економічний занепад, масштаби якого зростали з кожним роком. Війна велася Б.Х. Мініхом та його прислужниками по-хижацькому, за рахунок українського трудящого населення. Б.Х. Мініх і знати не хотів про дійсний стан козацтва та всього українського народу. Його вимоги щодо мобілізації козацтва, збирання худоби і продовольства, а також матеріального постачання війська перевищували економічні можливості України. Внаслідок цього війна викликала все більше розорення козацьких та селянських господарств, а їх стан не міг не відбиватися на ході мобілізації [12, 43-44; 27, 75].

Таким чином, проблема комплектування козацького війська і роботимісцевих органів військового управління з цього питання мають дуже важливе значення для розуміння всього процесу військового будівництва на українських землях. Цей напрям в історії військової організації України потребує подальшого уважного та кропіткого вивчення. В майбутньому це може бути темою окремого дисертаційного дослідження, що дасть відповіді на багато питань нашої вітчизняної історії в цей період.

Посилання

1. Военный энциклопедический словарь / Пред. гл. ред. комисии Н.В. Огарков. – М.: Воениздат, 1983. – 863 с.
2. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России. – М., 1830. – Т.1. – 470 с.
3. Антонович В.Б. Про козацькі часи на Україні. – К.: Наукова думка., 1991. – 238 с.
4. Грушевський М.С. История украинского казачества: В 2-х

т. – К., 1913. – Т. 1. – 564 с.

5. Скальковский А.А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. – Одесса, 1846. – Ч. 1. – 210 с.

6. Яворницький Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. – К.: Наукова думка, 1995. – 246 с.

7. Яворницький Д.И. История запорізьких козаків: У 3-х т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.1. – 584 с., Т.2. – 539 с., Т.3. – 556 с.

8. Багалея Д.И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковский и отчасти Курской и Воронежской губерний) в XVI – XVIII столетии. – Харьков, 1886. – Т. 1. – 614 с.

9. Багалея Д.И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковский и отчасти Курской и Воронежской губерний) в XVI – XVIII столетии. – Харьков, 1890. – Т. 2 – 634 с.

10. Автократов В.Н. Военный приказ (к истории комплектования и формирования войск в России в начале XVIII в.) // Сборник «Полтава» (к 250-летию Полтавского сражения). – М., 1959. – 228-245 с.

11. Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. – К., 1959. – 532 с.

12. Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1969. – 224 с.

13. Распоряжение князя А.И. Шаховского о разделении малороссийских казаков на «выборных» и «подпомощников», 1735 г. // Киевская старина. – 1902, февраль.

14. Сергійчук В.І. Українське козацьке військо у другій половині XVI – середині XVIIIст.: дис. д-ра. іст. наук. – К.: КДУ, 1991. – 426 с.

15. Бережинский В.Г. Краткая история военкоматов. – К.: Украинский институт военной истории, 2004. – 35 с.

16. Бережинский В.Г., Ивануц М.Г. Комплектование вооруженных сил – система и органы: Исторический очерк. – К.: Украинский институт военной истории, 2007. – 196 с.

17. Бережинский В.Г., Луцки И.С., Перепелица М.М. Отечественные местные органы военного управления и комплектование вооруженных сил (с древнейших времен до 1917 г.). – К.: Украинский институт военной истории. 2005. – 64 с.

18. Журавлев Д.В. Військова справа в слобідських козацьких полках у другій половині XVII – першій половині XVIIIст. / Военное дело слободских полков во второй половине XVII – первой половине XVIII ст.: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Журавлев Денис Володимирович. – Харків., 2002. – 218 с.

19. Фірсов О.В. Структуризація українського козацького війська першої чверті XVIIIст. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 2. – С. 96-99.

20. Два документа о состоянии малороссийского казачества в половине XVIII ст. // Киевская старина. – 1882. – Октябрь.

21. Альбовский Е. История слободского казачьего полка (1651-1765). – Харьков, 1895. – 231 с.

22. Байов А.К. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоановны. Война России с Турцией в 1736-1739 гг. – СПб., 1906. – Т.2. – Кампания 1739 г. – 398 с.

23. Собрание государственных грамот и договоров. – М., 1828. – Ч. 4. – 678 с.

24. Авсенко В.Г. Малороссия в 1767 году. – К., 1864. – 158 с.

25. Байов А.К. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоановны. Война России с Турцией в 1736-1739 гг. – СПб., 1906. – Т.2: Кампания 1739 г. – 398 с.

26. Дневник Якова Марковича. – К. – Л., 1913. – Т. 4. – 419 с.

27. Слюсарський А.Г. Слобідська Україна. – Харків, 1954. – 280 с.

Лапатиєва Н.В. Местные органы военного управления и комплектование казацкого войска в Украине в XVIII в.

В статтє проанализированы принципы комплектования казацкого войска в Украине в XVIII веке, а также рассмотрены

вопросы внутренней организации войска, система обеспечения и командования.

Ключевые слова: комплектование, казацкое войско, слободские полки, казаки, принцип комплектования, военная служба, мобилизация казацкого войска.

Lapatiiova N.V. The local military command and the manning of the Cossack army in Ukraine in the XVIII century

The principles of the manning of the Cossack army in Ukraine in the XVIII century are analyzed in this article, and the internal organization of the troops, and the system of maintenance and command are considered in this article.

Key words: completion, the Cossack army, the slobodian regiments, Cossacks, the principle of manning, military service, the mobilization of the Cossack troops.

18.03.2013 р.

УДК 94(477):725.963 «10/17»

О.Д. Савицький

ГЛУХІВСЬКА ФОРТЕЦЯ – ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ ГЕОПОЛІТИЧНОГО БУТТЯ СІВЕРЩИНИ

У статті висвітлюються історичні аспекти будівництва фортеці в Глухові, внесок французького інженера фортифікаційних справ, топографа і картографа Гійома Левассера де Боплана. Автор наголошує на унікальній значущості Глухівської фортеці у справі вивчення пам'яток українського містобудування та оборонного будівництва XI-XVIII ст.

Ключові слова: фортифікаційне будівництво, Глухівська фортеця, Гійом Левассер де Боплан

Глухів – одне із найстаріших міст України, що має невичерпну культурну спадщину. Йому належить велике значення в українській історії.

Глухівські землі у 990-х роках входили до меж ранньфеодальної держави – Київської Русі, яка виникла у 882 р. в результаті злиття двох державних формацій (об'єднань) з центрами у Києві і Новгороді. А вже у 1024 р., коли Русь було розділено на Київське і Чернігово-Переяславське князівства, вони до 1036 р. входили до останнього князівства, де великим князем був Мстислав, другий син Володимира. Після смерті Мстислава Великий князь Київський Ярослав (Мудрий) 1036 р. знову об'єднав княжі землі в одну державу – Київську Русь. Вона була єдиною і могутньою до 1054 року, коли помер Ярослав. Пізніше Русь розпалася на три князівства: Київське, Чернігівське і Переяславське, а Глухівські землі знову увійшли до Чернігівського князівства. Після того, як Любецький з'їзд князів 1097 р. проголосив створення четвертого Новгород-Сіверського князівства, наші землі увійшли до меж останнього. Ще за часів князювання Володимира у 1010-х рр. йшла мова про поділ

території Русі на волості як основні адміністративно-територіальні одиниці самоврядування на місцях. Однак, лише у першій половині XII ст. землі усіх князівств було поділено на волості. Десь на зламі XII-XIII ст. Глухівську волость було проголошено удільним князівством. Одним із перших князів Глухівського князівства був Симеон, син чернігівського князя Михайла Всеволодича. Нашим князям упродовж 130 наступних років належали великі й далекі землі, що простягалися на північ, де вони неподалік міста Коломна межували з землями Ростово-Суздальського і Муромо-Рязанського князівств. До нашого князівства, вірогідно, входили такі літописні міста, як Козельськ, Воротинськ, Лопасна (біля Коломни), Новосіль, Одоєв, Бельов, Мценськ, сучасний Орел та інші.

Згідно непрямих історичних джерел і матеріалів аналізу археологічних знахідок, виявлених у межах міста, Глухів міг існувати задовго до 992 року, коли було створено Чернігівську єпархію, до якої увійшли, слід розуміти, і глухівські церкви. У свою чергу Глухівське старосвітське городище, на якому організовано першу фортецю, виникло ще за часів бронзи, а статусу городища воно набуло десь у V-VII ст., коли тут мешкали мисливці із роду-племени сіверян.

Під час монголо-татарської навали, десь восени 1239 р., єпископ Чернігівський (і Глухівський) Порфирій переніс свою кафедру із зруйнованого татарями Чернігова до Глухова, який уже був центром удільного князівства.

У другій половині XIV ст. всі Чернігово-Сіверські землі увійшли до складу Великого князівства Литовського. А вже у 1503 р. росіяни відвоювали у литовців глухівські землі і приєднали їх до своєї держави. На зламі XVI-XVII ст. Глухівщина увійшла до складу Речі Посполитої. Офіційно це сталося після підписання Деулінського перемир'я 1618 року. В зазначений час поляки разом із козаками та литовцями методично атакували російських вояків під Москвою (армія коаліції довго стояла в Тушино). У пошуках миру росіяни уступили нападникам Смоленськ, Брянськ, а також білоруські та сіверянські землі України. І король нападників одержав черговий великодержавний титул – «великий цар Російський»! Але вже у 1633 р. російські війська знову атакували підрозділи війська польського по всьому фронту від Смоленська й до Ромен. У 1634 р. було підписано друге – Полянське перемир'я, згідно з яким поляки відмовилися від російського престолу. Але на кордоні між Росією і Польщею було неспокойно. Відчуваючи шалений натиск росіян, поляки почали ставити по лінії Смоленськ, Брянськ, Стародуб, Глухів, Ромни земляні фортеці, в яких тримали свої великі гарнізони.

Для будівництва фортець по всьому північно-східному фронту між польськими і російськими військами в Україну прибув на запрошення короля французький інженер фортифікаційних справ, топограф і картограф Гійом Левассер де Боплан [5, 17].